

AZ ÉN ELVESZTÉSE ÉS KERESÉSE

ALEKSANDAR TIŠMA: *Škola bezbožništva.*

Nolit, Beograd, 1978.

Az *istentelenség iskolája* című könyv első mondatát verzállal szedték — e részletet azonban nem azért emeltük ki, mert az irodalmi alkotás megértésének a nyitját képezi, hanem elsősorban azért, mert szeretnénk rámutatni Tišma alkotói eljárásának összetettségére. Nyugodtan mondhatjuk, hogy az első mondat a könyv közös nevezőjét képezi, körülötte csoportosulnak az események és szerveződik a mű, illetve ezen alapszik a műalkotás esztétikájának a folyamatossága. A kötetet négy, első pillantásra különböző és ellentétes témájú történet alkotja, azonban a tárgyi bemutatás mögött különösen szilárd egység rejlik, amely a mű olvasásakor pszichoanalízis formájában nyilvánul meg, magában hordozva a mai ember létének lényeges mozzanatait, ennek alapját pedig a freudizmus, az egzisztencializmus és a marxizmus képezi.

Bevezetőként keressük ki a könyv közös mozzanatait, amelyek a későbbiek során a *Šnek* és *Az istentelenség iskolája* című történetek elemzéséhez alapul szolgálhatnak, tekintettel arra, hogy az emberi lét alapvető kérdéseit egészítik ki, és a művészi alkotás megnyerő példáit képezik a nyelvben oly módon, hogy az alkotás nagyságának megismerését egy pillanatra sem terhelik és nem csorbítják az olvasás élvezetét.

Az első közös vonás, amely mind a négy történetben fellelhető, a háború, amelynek Tišmánál ugyanolyan szerepe és jelentése van, amilyen a klasszikus művészetben a sorsnak volt. Valamennyi történet második közös jellemzője a betegség, amelyet a történetek valamelyik hőse személyesít meg. A harmadik közös jellemzője a házasság, illetve a család, rajta keresztül kifejezésre jut az általános (a háború) és a sajátos (a betegség) egymáshoz való viszonyulása. E keretben találjuk az embert, de tekintettel arra, hogy e viszonyok és körülmények nem függnek nagymértékben magától az embertől, szükségszerűnek ta-

lálja és így fogadja el őket. Tišma hősei megformálásakor — melynek során fontos szerepe van a kompozíciónak — figyelmét nem a korlátok megszüntetésére összpontosítja, hanem inkább arra, hogy azok háttárazzák meg magát az embert.

A *Šnek* és *Az istentelenség iskolája* című történeteken és a szerző érvelésén keresztül megkísérelünk rámutatni az esztétikum hordozóira; amelyek az olvasás élménye révén a filozófiai kérdések egész sorát kínálják és tárják fel.

„Šneket a fejfájás ébresztette fel” — ezzel a mondattal kezdődik a könyv első története, és e mondat jelentésével, valamint annak átvitt értelmével kezdtük mi is ezt az ismertetőt, ezért hangsúlyozzuk mindjárt: Tišma a fejfájást nem kezeli betegségként, hanem egy belső mechanizmusnak tekinti, melynek eredete van, maga a történet pedig a fejfájás hirtelen megszűnése és hirtelen jelentkezése között játszódik. Šnek szügyenlősen közölte szeretőjével a tényt, hogy megszűnt a fejfájása, és ekkor számára a fennmaradás láthatarán megjelenik egy reménysugár. A fejfájás újrjelentkezéséről Šnek hallgat, ennek a jelentése ellentétes az előbbivel, eltűnik a reménysugár, bezárad a láthatár, továbbra is megmarad a háború, rádobban, hogy minden hiába, ő még mindig ugyanaz: Šnek. (*Az istentelenség iskolája* című történetben Dulić a felismerés aktusában döbben rá, hogy ő maga az Isten.) Ebben a tartózkodóan félénk hangban a fejfájás megszűnésének közlése képezi az első impulzust, amely pszichikailag meghatározza Šnek fizikai létét (katalépszia), mert Ljiljanához nem a szerelem vonzotta, hanem a betegség és férjének halála. A betegség folyamata, amely a fejfájás megszűnése után jelentkezett, bár azonos és ugyanolyan emelkedő irányt mutat, mint Zoran Kalanjic mérnök esetében, lefolyása mégsem ugyanolyan. A háttér, mert csak erről és nem a betegség

okáról lehet szó, tartalmilag meghatározott: a háború, továbbá egy másik ember halála — amely az elbűvölésig vonzza — és az a mód alkotja, ahogyan saját betegségének okát magyarázza, nevezetesen az, hogy a betegség egy egészséges embertől származik a vele való testi kapcsolat révén. Magának a betegségnek mint tényállásnak Šneknel ellentétes szerepe van és tette készleti (pontosabban valamilyen megoldásra), és a betegségnek hasonló rendeltetése van, mint amilyen a haláltábornak a háborúban. Šnek tudatosan fordul a betegség felé, mert benne látja az egyetlen lehetőséget, hogy a halálban majd valaki más legyen, elveszítse valódi énjét, amely terhes számára, és emberi módon közeledjen a halál felé (ha egyáltalán a halált meg lehet közelíteni), mert úgy érzi, annyi kín után erre joga van. Ezzel egyidejűleg azonban a betegség azzal fenyegeti, hogy idő előtt elárulja, leleplezi és megbélyegezi. A háborúval és a háború átkaival való hasonlóság szemmel látható, a háború alatt a náci üldözés elől való menekvés és a puszta lét kérdése csupán egy formaságtól, a személyi okmányoktól függött. De még mielőtt a történetből megtudnánk, hogyan oldja meg Šnek a felmerülő ellentmondást, Tišma rendkívül elmés módon megszákítja a mese fonalát és megismerteti bennünket Šnek múltjával.

A mese felépítésének ez a módja a műalkotás számára gazdag színezetet kölcsönöz. Betekintésünk és a mű által nyújtott esztétikai élményünk azonban csak akkor lesz teljes, ha rájövünk, hogy a Šnek és *Az istentelenség iskolája* című történetek kiegészítik egymást, de erre még később visszatérünk. Megtudhatjuk továbbá, hogy Šneknek már volt egy boldogtalan házassága, és hogy haláltábornak is volt a feleségével együtt, innen azonban romeltakarítás közben sikerült megszöknie. Emiatt állandóan kísérti a múlt. Alapvető problémája tulajdonképpen nem a betegség — ez csak elméjének még egy fodorlata ahhoz, hogy az élet teljességét megkerülje —, hanem az, hogyan tekintsen saját múltjára. A háború alatt ugyanaz a probléma merül fel a személyi iratok, a származását igazoló okmányok elvesztése formájában. A tör-

ténet azonban még mélyebbre hatol a múltba (az antiszemitizmus kérdéséig). Háborús időkben a probléma könnyen megoldható a személyi iratok kicserélésével (Miloje Saratić). Az átélt háborús borzalmak a békében is jelen vannak és érzetik hatásukat, de nem valamiféle büntudat miatt: a vágy más valakivé válni, más valaki lenni annyira súlyos, hogy a személyiség elvesztése szinte eschatologiai értéket kap. Más halálában más ember lenni! A megoldás, amelyet Šnek a betegség okozta ellentmondásos feszültség feloldására és az élet, de nem az életben maradás értelmének megtalálására kigondol, hasonló a háborúban talált megoldáshoz: Ljiljanának házasságot, formális jogi kapcsolatot ajánl a békésebb és emberibb meghalás érdekében, még mielőtt lelepleznék mint jövendőbeli nyomorékot.

Tišma csodálatosan mutatja be Šnek személyiségének elvesztését a háborúban és békeidőben, a tetőfok pedig a következő: „Amikor végighallgatták a házassági szerződés szakaszait és lehajoltak, hogy aláírják azt, Šnek karja nem akart engedelmeskedni: a törzsével kellett alátámasztania és tolnia, hogy oda-firkálhasson valamit, ami az ő nevéhez hasonlít.” Közvetlenül az esküvő után az önmagára erőszakolt aláíráson keresztül a betegség varázslatosan elhagyta, majd váratlanul ismét visszatért a fejfájása, figyelmeztetve, hogy még mindig ugyanaz az ember, Šnek. Ekkor eszébe jutott első, hűtlen felesége, Henriette, és életében először megérezte, hogy vele testvéri egységben van. „Lefekült, betakaródzott és keresztbe fonta a karját, hogy ébren várja meg a felkelést ebben az idegen lakásban az idegen osszonnal.” Aki mégis az övé!

Van-e kiút? — merült fel a kérdés. Vagy pedig Šnek „öntudatlanul tudatára” ébredt annak, hogy az életben nem lehet megkerülni a lét tragikus jegyeit? E könyv fontos kérdéseket vet fel, amelyek az ember szabadságának és létének intím, tehát a legszubjektívebb gondolataival kapcsolatos elméleti kérdések mélyéig hatolnak.

Tišma nem a polgári nézet nagyjátával szemléli az embert, a pénz- és árucsererendszeren keresztül, megszünteti a dolgok és tárgyak fe-

tiszáló hatalmát, és az emberre úgy tekint, mint aki folyvást szükségét érzi annak, hogy alkalmazkodjon valahogyan. Az embert szenvedő állapotban levőnek tekinti, igaz azonban, hogy a szenvedés nem mindig az emberiség hordozója, de épp ebben rejlik e könyv humanista tartalma. A kiútatlanság kérdése a teljesség iránti érzék elvesztésének következménye, ami, hadd jegyezzük meg, e század egyik jellemzője. Az embert korlátok veszik körül (az ember korlátok nélkül nem emberi lény, mert szabadság nem létezik önmagában és önmagáért, az igazi és valódi szabadság érzése csak valamilyen korlátok között létezhet), szüksége van rájuk, ha meg is szabadul tőlük, nem szabadulhat meg úgy, hogy mindenki számára megszűnjének létezni, de ugyanakkor képes hozzájuk alkalmazkodni és legyőzni őket. A másik történetben Miloš Ostojin forradalmi módon viszonyul a kérdéshez, míg Snek a megszűnésre törekszik, de csak saját megszűnésére. Ebből ered elvesztetése és magánya.

Az *istentelenség iskolája* című történet az előbbinek ellentéte. Az első történetben Snek mindenáron személyiségének elvesztésére törekszik és végül arra a felismerésre jut, hogy ez nem sikerült neki. Dulić alakja ugyanilyen tartalmi határok között adott: a háború, fia, Ježan betegsége és a család; ő is kétségbeesetten keresi önmagát, csúszva-mászva mások elé, miközben elveszíti az emberiség minden jellegzetességét, úgyhogy a cél és az eszköz egy undorító melaszba olvad össze. Dulić Ostojin halálán keresztül

éli át az őt akadályozó korlátok megszűnését. Dulićnak, Snekkel ellentétben, sikerül megszabadulnia ezektől a korlátoktól, mert a szabadság az értelem szférájából átlép a jelentés — a logika szférájába, az erkölcs gondolata cselekedetével kapcsolatban nála csak egy pillanatra lobban fel, de nem áll semmilyen kapcsolatban tétével, gonosztétével, csak beteg fia, Ježan sorsa miatti féltelme váltja ki benne. A felismerés aktusa (Snek a felismerésig jut el, Dulić pedig a felismerésen keresztül) egzaltáltan jutatja el az újabb felismerésig, hogy nincs isten, hanem az ő maga — Dulić! Ez nem frázis, hanem lényegbevégoan fontos Dulić alakjának jobb megismeréséhez, ő az, aki sokról dönt. Cselekedeteinek és gondolatainak szennyességén keresztül eljutott saját üledékéig, megtalálta önmagát, sikerült megszüntetnie a korlátokat, amelyekről sajnos sohasem tudta, hogy gátolják, sőt azt hitte, lehetővé kell tenniük számára, hogy ő — Ő legyen! Dulić nem érzi magát elvesztettnek, mint Snek, mert ő a látszólagos önbizalomban nem is létezik. „És egyben küldjék el a kabátját; megparancsolhatja ezt nekik, bármit megparancsolhat és ők mindenben rá kell hogy hallgassanak” — gondolja a maga isteni trónján.

Végezetül mondjuk el: Tišma jelentős művet alkotott, olyat, amelyben a többrétűség és az összetettség egyszerűséggé olvadnak egybe, mint minden nagy műalkotásban. A felületes olvasó számára azonban ezek az értékek könnyen beleveszhetnek magába a tartalomba.

VOJISLAV SEKELJ
(SZILAGYI Valéria fordítása)

MEGÚJÍTHATÓ VALÓSÁG

MISKO KRANJEC: *A Mura hullámain.*
Európa Könyvkiadó, Budapest, 1978.

A jelenkor embere lemerhetetlen távolságra esett az Édenkerttől, ahol már akkor is függőségi viszonyban volt a léttel. A kigyóőrbe bújít csá-

bítás trükkje sikerült, az alma hiányzó kis darabkája meghatározta az ember további életmenetét.

Miško Kranjec, a szlovén irodalom élő klasszikusa *A Mura hullámain* című kötetének himnikus elbeszéléseiben hamisíthatatlan emberi vágyakról, feltételes világi romlanságról, részben idillikus világról mesél. A kígyó egy percre sem tágít az ember mellől, a kíváncsiság nagy uralmat élvez a józan ész felett.

Az első elbeszélés Geder-párja a zárt tanyavilág önkéntes foglya, az emberi magányosság hű példája. A magány együtt nő az évekkel. A várakozás egy remélt ünnepnap — a messzi idegenbe szakadt leányuk hazatérése. A nagyvilág rezgése egy kis nyíláson át szivárognak, sejtelmesen, minden konkrétum nélkül. Az eszközök — a magány hígítására — az elviselhetőség természetes kellékei: a visszajáró gerlepár szelídsége, Draš az országút gyermeke, egy időre kék foltot fest a tanya fölött elterülő égboltozatra. A hírt hozó levél leányukról — a soha be nem következő ünnepnap végleges dokumentuma. Az évszakonként újluló természet kirívó momentumként húzza alá az ember egyre közeledő elmúlását.

Kranjec azonban tovább mesél. A molnárlegény csapodársága balladisztikus fordulattal zárul, a Mura hullámai a megesett leány titkát

örökre elnyelik. A fonál gombolyodik. A nagy kíváncsiság, a nagy ábránd — a hegyről a völgybe való lejutás, a vándorlás az ismeretlen, hamis illúzióval teli világba; mágneses vonzás, egy újabb sérülési lehetőség, az ember felfedezési kísérletei egyre nagyobb kiszolgáltatottságot eredményeznek. A gerlek bűgása, a malom mormolása, az acél pengése, a boglyakemence duruzsolása, a kis patak csörgedezése, a fű percegése, az álmatag legelők zöldellése, a nagymama halk meséltése a mai ember kő és beton közé ékelődött álomvilága, hajdani boldogságunk elszarusodott, eltemetett, de megújítható valósága.

A mesének nincs vége. Kranjec mindig talál mentsvárat, apró örömköket. A szegénység ajándéka a szeretet. A javakért való versengés kezdte az emberi jóságot, de a bő tartalékból vetésre is jut és minden tavasz új magot érlel.

Ez a novellás kötet nagyon mély igazságokat hirdet, a népdalok, népballadák eredetiségére, a bartóki—kodályi „tisztá forrásra” emlékeztet.

Az iz, az írói világ egy-egy fordítással még tökéletesebb lehet. Gállos Orsolya, Jaksity György, Szilágyi Károly koprodukciója a fordítás „leg”-je.

BARANOVSZKY EDIT

GYERMEKKORUNK ÉLŐ EMLÉKEI

VLADIMIR STEVANOV: *Kuća*.
Osvit, Subotica, 1979.

Vladimir Stevanov *Kuća* (Ház) című, három részből álló, összesen huszonöt verset tartalmazó füzetében gyermekkorának — és valamennyiünk gyermekkorának — emlékeit eleveníti fel az egykor olyan jelentős, de már javarészt örökre elvesztett kedves tárgyak és lények, régi szokások felidézésével, s egyben költői módon rámutat az otthonnak — mindannyiunk otthonának — sorsdöntő szerepére életünkben: „Ott-

honunk közelebb van célunkhoz, mint mi magunk” — mondja az első, címadó rész, a *Ház* mottója.

Az első rész verseiben a költő az otthon hangulatát idézi. A ház falain a fehér szín a tisztaságot, a békét és biztonságot jelképezi a kint uralkodó éj és a házba betörő árnyak sötétjével szemben. Csend és áhítat tölti be az ilyen otthon, s ezt a megnyugvást árasztó hangulatot őrizniünk kell: